

Крытыка і бібліяграфія

Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча, т. 1. Пад рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. Мінск, «Навука і тэхніка», 1979, 512 с.

Ад беларускіх дыялектных слоўнікаў, выдадзеных у пасляваенны перыяд, гэты слоўнік адрозніваецца шэрагам характэрных асаблівасцей. Па-першае, ён фіксуе беларускую народную лексіку не асобных раёнаў ці вобласці, а вялікага дыялектнага рэгіёна, уключаючага заходнія арэалы паўночна-усходніх, паўднёва-заходніх, сярэднебеларускіх і часткова заходнепалескіх гаворак. Па-другое, у ім разам з лексікай гаворак беларускай мовы на тэрыторыі Савецкай Беларусі ўпершыню змешчана і лексіка суседніх пагранічных тэрыторый Літвы, Латвіі і Польшчы.

Увесь фактычны матэрыял для гэтага дыялектнага слоўніка сабраны экспедыцыйным шляхам на працягу 1954-1978 гадоў у працэсе збірання матэрыялаў для Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа і пазней — Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак. У зборы фактычнага матэрыялу на тэрыторыі Літоўскай і Латвійскай Рэспублік сумесна з навуковымі супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР удзельнічалі літоўскія і латышскія мовазнаўцы, а фактычны матэрыял на тэрыторыі Польскай Народнай Рэспублікі сабраны навуковымі супрацоўнікамі Інстытута славянзнаўства Польскай Акадэміі навук і кафедры беларускай мовы Варшаўскага ўніверсітэта. Усяго абследавана 155 населеных пунктаў: 100 на тэрыторыі Беларускай ССР (у 56 раёнах), 23 на тэрыторыі Латвійскай ССР (у трох раёнах), 18 на тэрыторыі Літоўскай ССР (у шасці раёнах) і 14 на тэрыторыі Польскай Народнай Рэспублікі (у двух ваяводствах — Беластоцкім і Сувалкаўскім).

«Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» будзе пяцітомным. Першы том, падрыхтаваны супрацоўнікамі сектара дыялек-

талогіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР з удзелам літоўскіх і польскіх мовазнаўцаў, змяшчае звыш сямі тысяч слоў. Гэта пераважна словы, уласцівыя толькі пэўным гаворкам. Ад агульнабеларускіх слоў яны адрозніваюцца або ўсёй невытворнай асновай (*акамёлак* — дзяркач, *атвой* — вір, *банкач* — авадзень, *бац* — пацук, *вандола* — каляіна, *вярлюжок* — зашчапка, *гайла* — балбатун, *ганоза* — заедзь), або службовымі марфемамі (*адлячыць* — вылучыць, *абмежак* — узмежак, *вазак* — возчык, *выгалак* — прагалина, *галодня* — галадоўка, *гарбузненне* — гарбузнік), або асобнымі гукамі нерэгулярнага праяўлення (*апохнуць* — апухнуць, *алувак* — аловак, *азяць* — узяць, *бісанош* — басанож, *вегаць* — вехаць, *гручка* — бручка), або націскам (*астрб'вак* — астравок, *баязно* — боязна, *валас* — волас, *ганта* — гонта, *гвалтб'м* — гвалтам), або граматычным родам (*акопа* — акуп, *аблох* — аблога, *асата* — асот), або лексічным значэннем (*абгалаледзец* — астыць, *апісаць* — падрабязна расказаць што-небудзь, *вата* — рыбалоўная снаць, *воўк* — памылка, дапушчаная пры ўвядзенні асновы красён у ніт, *галасы* — скрынка з бюлетэнямі для галасавання, *гарэлка* — адтуліна ў рыбалоўнай снаці буча, *гула* — гумавы абутак). Многа ёсць таксама слоў, якія ў агульнанароднай беларускай мове не маюць лексічных адпаведнікаў: *асволак* — падоўжная бэлька ў будынку, *балтак* — доўгі шост, якім заганяюць рыбу ў сетку, *ваднік* — плытагон, які кіруе плытом, *гулды* — палеглыя і стантанія жывёлай ці птушкі пасевы збожжа і інш. Праўда, паралельна з такімі спецыфічна дыялектнымі словамі пададзены і некаторыя агульнабеларускія словы тыпу *армія*, *ап'лкі*, *апынуцца*, *аўчына*, *брыгадзір*, *бягом*, *бясконца*, *вучыцца*, *вадро*, *галіна*, *ганчар*, *гармата*, *грошы*. Уключэнне іх у дыялектны слоўнік нічым не апраўдана.

Фанетычныя і марфалагічныя варыянты адназначных слоў даюцца ў адным слоўніковым артыкуле з найбольш блізкім да літаратурнай формы або най-

больш пашыраным у гаворках варыянтам на першым месцы, напрыклад: *абедзві, абідзвя, абедзмія, абодзве, абед-ві, абідзвы; борць, борця, бордзь, барць, барця; вэлом, вэлін, вэлян, вэлянт; гі-жэць, гвіжэць, гніжэць, гніжджэць*. Кожны з гэтых варыянтаў прыводзіцца ў рэстры і на сваім алфавітным месцы, але без тлумачэння з адсылкай да артыкула, дзе ён ужо вытлумачаны і праілюстраваны прыкладамі звязнага тэксту.

Усе загаловныя словы фіксуюцца сродкамі літаратурнага алфавіта з перадачай самых характэрных асаблівасцей мясцовага вымаўлення і абазначэннем націску. Яны забяспечваюцца граматычнымі і стылістычнымі паметамі. З граматычных памет прыняты такія: указанне на род, лік, зборнасць і часам склон для назоўнікаў, на ступень параўнання для прыметнікаў, на трыпанне і некаторыя граматычныя формы для дзеясловаў, на часціну мовы для іншых слоў. Стылістычныя паметы вызначаюць характар экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі слова (абразлівае, асуджальнае, вульгарнае, грубае, жартаўлівае, зневажальнае, іранічнае, лаянкавае, пагардлівае і інш.), а таксама прыналежнасць яго да пэўнай лексіка-тэматычнай групы (абрадавае, анатамічнае, астранамічнае, батанічнае, ветэрынарнае, ганчарная справа, заалагічнае, кравецкая справа, кулінарнае, паліўнічае, плытнічае і інш.).

Разам са словамі актыўнага ўжытку ў слоўніку даюцца і такія, якія абазначаюць рэаліі мінулых эпох і цяпер ужо рэдка калі выкарыстоўваюцца, напрыклад: *верачень* — мера даўжыні поля, роўная ста метрам; *голубіце* — гульня, разлічаная на выйгрыш як на вялікідзень. Усе яны суправаджаюцца стылістычнай паметай «устарэлае».

Асобныя артыкулы прысвечаны словам з фразеалагічна звязанымі значэннямі: *бандары* у выразе «бандары біць» — гультаяваць, *бзыкалкі* ў выразе «у бзыкалкі пабегчы» — уцякаць ад мук, *боркі* ў выразе «за боркі братісе» — брацца за грудкі, моцна сварыцца, *гомель* у выразе «даць у гомель» — стукнуць кулаком у плечы і інш.

Значэнні слоў раскрываюцца пры дапамозе літаратурных адпаведнікаў: *аджымы* — макуха, *бардзэй, бардзей* — хутчэй, *валаваць* — утрамбоўваць, *гайно* — бярлог. Пры адсутнасці ў літаратурнай мове адпаведнікаў значэнне дыалектнага слова тлумачыцца апісальна: *атлоі* — ускраіны возера, зарослыя дзірваном, *ведравік* — драўляная бочка, якая змяшчае адно вядро вадкасці, *галька* — сподняя жаночая спадніца ці доўгая кашуля без рукавоў.

Кожнае са значэнняў слова ілюструецца некалькімі ўдала падобранымі прыкладамі звязнага тэксту з розных гаворак з указаннем населенага пункта і раёна, а пасля ілюстрацыйных прыкладаў прыводзяцца фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі, загадкі і іншыя ўстойлівыя звароты з гэтым словам у сваім складзе. Да слоў, якія картаграфаваліся ў «Дыялекталагічным атласе беларускай мовы», у канцы слоўнікавага артыкула

даецца скарачаная назва ДАБМ з указаннем нумара карты, што дапаможа чытачу пры неабходнасці вызначыць дакладную тэрыторыю бытавання гэтага слова ў беларускіх гаворках.

Беларускія гаворкі маюць многа лексічных запазычанняў з іншых моў: рускай, польскай, літоўскай, латышскай, цюркскіх. Некаторыя запазычаныя словы функцыяніруюць у беларускіх гаворках з іншым фанетычным воблікам і нават з іншымі значэннямі. Так, літоўскае слова *antapalas*, абазначаючае «верхаходка», ў пагранічных з літоўскай мовай беларускіх гаворках у форме *антапал* вядома са значэннем «адліга»; у польскай мове слова *wyjatek* мае значэнні «выключэнне, выліска, урываак», а ў некаторых пагранічных беларускіх гаворках *выён-так* замацавалася са значэннем «выпадак». Пры запазычаных словах у канцы слоўнікавых артыкулаў прыводзяцца адпаведныя паралелі з мовы-крыніцы з указаннем іх семантыкі.

Укладальнікі слоўніка вялікую ўвагу ўдзялілі размежаванню фактаў лексічнай палісеміі і аманіміі, якія ў даследаваных гаворках прадстаўлены даволі шырока. Так, выяўлена шаснаццаць значэнняў слова *бонда*, зафіксавана дзевяць слоў-амонімаў *бапка*.

Як можна меркаваць ужо па першаму тому, «Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» будзе каштоўным укладам у беларускую дыялектную лексікаграфію. Сабраныя ў ім багатыя фактычныя матэрыялы выкарыстаюць вучоныя пры распрацоўцы многіх актуальных пытанняў не толькі беларускай, але і іншых славянскіх моў.

І. К. Германовіч

Б. А. Плотников. *Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений*. Минск, «Вышэйшая школа», 1979, 136 с.

Рецензируемая книга представляет собой результат интересного и очень трудоемкого исследования и вместе с тем пособие по лексикологическим спецкурсам. Автор ставит перед собой задачу определить структуру выбранных для исследования лексических подсистем посредством установления характера семантических отношений между рассматриваемыми словами, основанных на анализе лексической сочетаемости данных слов в тексте и их парадигматических связей в словарях. Рассматривается также задача интерпретации таких семантических свойств, как полисемия и терминологичность, путем анализа круга сочетаемости данных слов в текстах разного жанра. И наконец, определяется разница между семантическими свойствами одних и тех же слов в текстах разных авторов.

Материалом исследования послужили группы существительных со значением интеллекта (мысль, идея, понятие, мнение, ум, разум, сознание, мышление), прилагательных, обозначающих размер и время (малый, небольшой, мелкий,